

INTRODUCERE

În anul 1978 Editura Politică din București a editat un volum intitulat "Zile însingurate la Iași", 28-30 iunie, 1941" de Aurel Karetki și Maria Covaci, cu un cuvânt înainte de Nicolae Minei. Pentru că românii /istoricii români/ rareori se ocupă de probleme privitoare la soarta evreimii românești din timpul perioadei de holocaust, și pentru că Iași este orașul meu natal, și mă consider un supraviețuitor al pogromului îngrozitor care a fost cauza morții a 27 din rudele mele apropiate, cartea a fost foarte interesantă pentru mine. M-a făcut conștient de pericolul "re-evaluării vechilor regimuri fasciste", după cum numește filozoful Prof. O. Trăsnea fenomenul de revizionism-neofascist, așa cum apare el în Europa occidentală, Statele Unite și Canada. Totuși, o analiză profundă arată că ne putem referi de asemenea la un grup de ziariști români. Cartea semnată de Karetki-Covaci dorește să: "reabiliteze personalitățile fostelor regimuri fasciste și ale anumitor organizații ale statelor fasciste și să negocie - recurgând la subterfugii juridice - crimele și ororile săvârșite de către naziști... Alte legitimări indirecte ale vechiului fascism consideră ca necesitate absolută negarea așa numitei "culpabilități ipotetice" a vechii generații"...¹.

Tratând, deși târziu, problema evreiască în România în timpul Holocaustului, principala încercare a istoricilor români a fost, de astă dată, în afară de disiparea miturilor cu privire la culpabilitatea vechii generații să:

publice lucrări pseudo-științifice în încercarea de a nega genocidul comis de regimul nazist și să

¹ O. Trăsnea: "Ideologia neofascistă - o ideologie profund reacționară a cultului forței, discriminării și inegalității", "Scînteia", 21 iunie 1968.

absolve persoanele și instituțiile implicate...

Articolul lui O. Trăsnea se referă în mod indirect la alt aspect al curentului neofascist în Europa: încercarea de a "reconsidera" regimul antonescian, o încercare care ar fi justificată dacă ar fi menită să arate crimele comise de acel regim și cauzele lor.

Cu singuranță, România din timpul lui Antonescu nu poate fi în întregime identificată cu Germania nazistă și însuși dictatorul s-a ținut la o oarecare distanță în anumite circumstanțe, mai ales în ceea ce privește problema evreiască, după ce a acceptat un plan propus pentru o soluție finală, a căutat modul său propriu de rezolvare care, într-adevăr, a permis salvarea evreilor din Vechiul Regat și din Sudul Transilvaniei. Totuși, același dictator a emis ordine în vederea împușcării evreilor din Basarabia și Bucovina și a deportării supraviețuitorilor din aceste două regiuni către lagărele de exterminare din Transnistria.

Istoriografia românească dinainte de 1978 refuză în mod categoric să antameze acest subiect sau studiază evoluția sa în timpul regimului profascist al lui Antonescu (24 ianuarie 1941-23 august 1944). Aceasta - ca și ostentativa negare a crimelor comise de români și autoritățile românești (armată, poliție, jandarmerie, autorități civile, etc.) împotriva concetățenilor lor evrei a fost o caracteristică a proceselor criminalilor de război români din perioada 1945-1948 și în scurta perioadă care a urmat. Dar chiar și această perioadă nu este uniformă, după cum vom proba mai târziu. Politica oficială de ignorare a soartei populației evreiești și a crimelor comise împotriva ei din anul 1940, a fost facilitată de confuzia care a predominat în rândurile istoricilor din Europa Occidentală cu privire la frontierele Ro-

măniei în perioada 1940-1944. Chiar această confuzie a permis celor care dictează ideologia și atitudinea față de Holocaust în România să susțină că:

"În România nu a fost nici un Holocaust pentru că - cu excepții foarte mici și nesemnificative, executanții care purtau svastică, nu s-au bucurat de simpatie și sprijin în România și au întâmpinat opoziție în operația de recrutare a colaboratorilor individuali sau locali oficiali pentru a organiza deportări și alte acțiuni care să ducă la genocid. Cu o coerență îndrăznească și vigoare, umanismul militant al poporului român a anihilat unul după altul planurile hitleriste de execuție masivă a evreilor în țara noastră... Și astfel, dintre toate țările sub ocupație nazistă, România a ieșit în evidență cu trăsăturile ei distincte, ca fiind singura care nu a avut ghetouri, lagăre de exterminare, deportări către cuptoarele de la Auschwitz sau Maidanek; ea a fost singura care a oferit adăpost evreilor din alte țări"².

Contradicția între declarațiile de mai sus și realitatea deportării a peste 150.000 de evrei români, făcută din ordinul lui Antonescu, de către armata, poliția și jandarmeria română, ^{din} în Basarabia, Bucovina și ^{în} districtul Dorohoi, cu scopul manifest de a-i extermina, este rezolvată într-o notă de subsol a menționatei "Introduceri", unde sînt blamate "trupele naziste și hitleriste" (ca și în cazul pogromului de la Iași), înglobate într-o noțiune generică și nebuloasă.

2 N.Minei, în: A. Karețki, M.Covaci, op.cit., p.21-22; 24-25.

"Deportările peste Nistru, făcute de autoritățile lui Antonescu, nu aveau drept scop (fie pe față sau pe ascuns) exterminarea celor implicați. Moartea unui anumit număr dintre ei a fost cauzată de trei factori principali: abuzurile comise de anumiți reprezentanți ai regimului care deturnaseră fondurile alocate pentru hrană; excesele criminale ale anumitor elemente degenerate din rîndul gardienilor și paznicilor; intervenția asasinilor naziști organizați în "Einsatzkommandos", care, retrăgîndu-se de pe frontul de est, au intrat cu forța în lagăre, omorînd pe deținuți"³.

Aceasta demonstrează modul în care istoricii români nu numai că au evitat studierea adevăratei istorii a evreimii din România, dar deasemenea - cînd au menționat soarta acestei populații în timpul regimului lui Antonescu - au negat fie direct fie indirect un holocaust pe teritoriile românești și au refuzat cu încăpăținare chiar folosirea acestui termen.

Poziția oficială a istoricilor partidului este că evreii români nu au fost supuși unei politici premeditate de deportare și exterminare; dimpotrivă, au fost salvați în marea majoritate datorită regimului lui Antonescu. Meritul prezent peste tot se referă la "păstrarea umanității poporului român". Acest punct de vedere - bazat pe principiul adoptat în aproape toate țările comuniste - susține că "poporul este bun la inimă" și numai anumiți conducători sau elemente (în România - legionarii în mod inevitabil) izolate din imensa majoritate a națiunii, s-au alăturat "hitleriștilor" și "naziștilor" în comiterea cîtorva crime împotriva evreilor (cum ar fi pogromurile din București, din ianuarie 1941, sau cel din Iași - iulie, 1941, etc.), care nu au

³ M.Minei, în: A.Karečki, M.Covaci, op.cit., nota subsol nr.25.

putut fi ignorate. Acest punct de vedere a fost împărtășit în ani, în măsura în care el a devenit un clișeu repetat în fiecare studiu care menționa viața populației evreiești din România în timpul Holocaustului și a conducerii lui Antonescu.

O serie de elemente au contribuit indirect la ascunderea /eludarea/ acestei probleme în toate aspectele ei complexe de către istoricii care s-au referit la Holocaust; în primul rând - schimbările rapide și numeroase în ceea ce privește frontierele României și repercusiunile acestor schimbări asupra statutului evreilor de pe anumite teritorii. Mai departe - lipsa de lucrări cuprinzătoare cu privire la un antisemitism românesc "clasic" (de A.C.Cuza și alții) ca și lipsa de cercetări serioase și intensive cu privire la dezvoltarea specifică a mișcării fasciste naționale românești, Garda de Fier în variatele ei desemnări, condusă de C.Codreanu, au împiedicat răspândirea unor noțiuni mai certe despre acest subiect. În cel de-al treilea rând - absența astăzi a studiilor cu privire la regimul lui Antonescu și evreimea din România, datorată probabil lipsei aproape totale de materiale documentare publicate cu privire la România în timpul celui de-al doilea război mondial și evreime, din 1939 până în 1945. Seria prezentă are intenția să completeze această lacună.

Cu privire la frontierele României, vom menționa aici că în perioada de cinci ani, între 1940 și 1944, ele au suferit șapte modificări majore, fiecare dintre ele având influență serioasă asupra sortii evreilor sau "supraviețuitorilor evrei" din aceste teritorii:

1) La sfârșitul lui iunie, 1940, România a fost forțată să cedeze U.R.S.S. două provincii de circa 50.500 km² (care cu-

prindeau 300.000 de evrei), ca urmare a ultimatumului sovietic și în conformitate cu înțelegerea Molotov-Ribbentrop. Aceste teritorii constau în Basarabia și Nordul Bucovinei, și includeau deasemenea o bucată din nordul Moldovei - regiunea Herța.

2) România a fost forțată să cedeze nordul Transilvaniei (43.492 km² cu circa 150.000 evrei) Ungariei, la sfârșitul lui august 1940, în conformitate cu Dictatul de la Viena;

3) În septembrie 1940, Bulgaria a anexat sudul Dobrogei;

4) În iunie-august 1941, România a recâștigat Basarabia și nordul Bucovinei, datorită alianței cu Germania nazistă și participarea ei în războiul antisovietic;

5) În septembrie 1941, Hitler a acordat României autoritate asupra teritoriului ocupat de trupele germane și românești: teritoriul sud-vestic ucrainean, care se întindea de la Nistru la Bug, cunoscut sub numele de Transnistria. România urma să-și mențină autoritatea asupra acestui teritoriu până în februarie-martie 1944;

6) În martie-august 1944, România a pierdut Basarabia și nordul Bucovinei, cedându-le sovieticilor (cedând aceste teritorii, ca urmare a armistițiului cu Uniunea Sovietică și Tratatul de la Paris).

7) În aprilie 1945, România a recâștigat nordul Transilvaniei.

Aceste multiple alterări teritoriale în cadrul unei perioade de timp relativ scurte au fost urmate imediat de măsuri antievreiești care mergeau până la exterminare și deportări, cauzând mari dificultăți în estimarea verosimilă a numărului de victime evrei. Este deasemenea dificil să se aprecieze răspunderea

pentru orime a germanilor și românilor care au ocupat Basarabia, nordul Bucovinei sau care au condus Transnistria, împotriva evreilor.

11 In timp ce în Basarabia, Bucovina și parțial în Transnistria rolul autorităților românești în impunerea și deportarea evreilor a fost precumpănitor, trebuie să arătăm că - așa cum se arată în aceste volume de documente - rolul autorităților românești, al guvernului lui Antonescu și al poporului român în salvarea a aproximativ 300.000 de evrei din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei a fost de asemenea crucial. Atitudinea lor a fost determinată în primul rând de interesul național, împotriva și sfidând presiunile exercitate de autoritățile naziste.

Am expus aici pe scurt o serie de probleme ale istoriografiei românești și atitudinea flagrant contradictorie a autorităților românești în ceea ce privește anumite categorii de evrei, ca și încercarea persistentă de a minimaliza crimele românești comise pe teritoriul de astăzi al României: pogromurile de la Dorohoi, Galați, București și Iași; politica fermă antisemită (care în mod surprinzător nu a dus la exterminare) în Vechiul Regat și în sudul Transilvaniei; evacuarea din sate și orașe; jaful organizat și arbitrar; interzicerea evreilor în societatea românească și în viața economică; lagărele de muncă forțată; spolierea economică; pauperizarea rapidă a evreilor și transformarea lor în sclavi lipsiți de drepturile de bază - un proces în care elementul nazist a prestat numai o influență indirectă, pentru că el a fost numai o materializare a doctrinelor românești antisemite și planurilor antisemite, datînd din mijlocul secolului al 19-lea și începutul secolului al 20-lea. Războiul și alianța cu Germania nazistă fuseseră privite de către conducă-

torii români ca o ocazie de a legifera "visul antisemit" - de la persecuție, la evacuare.

Pe de altă parte, trebuie să arătăm că pînă tîrziu, în anii '70, istoricii români - sub supravegherea conducătorilor ideologici ai Partidului Comunist - au evitat să se ocupe de participarea României în războiul antisovietic, alianța cu Germania nazistă, ultimatumul sovietic și pierderea celor două provincii; ei s-au concentrat în principal asupra altor două perioade din istoria României: a) Dictatul de la Viena, pînă la preluarea de către regimul național-legionar, cu scop omițînd cedarea Basarabiei și Bucovinei și repercusiunile dramatice asupra statului român; b) pe de altă parte, s-a dat atenție evenimentelor de la 23 august 1944 și din anii următori, deși nu s-a oferit nici o analiză complexă cu privire la impactul asupra economiei, finanțelor românești și la dezvoltarea ocupației sovietice și reparațiile plătite de statul român Uniunii Sovietice în conformitate cu prevederile armistițiului.

Trebuie să spunem că din mijlocul decadei anilor '50, Partidul și istoricii săi au considerat esențială menținerea imaginii pozitive a statului român și a poporului român. Istoricii români au avut noroc pentru că nu au fost puși în situația să facă față criticilor colegilor lor occidentali.

Pe de o parte, istoriografia românească condamnă toate regimurile fasciste din Europa, inclusiv pe cel românesc; totuși ea cu încăpăținare evită să arate rolul negativ jucat de România în război ca aliat al Germaniei naziste. Puținele studii care menționează totuși participarea României în războiul antisovietic subliniază puținele și rarele aspecte pozitive în România, exacerbînd rolul și importanța mișcărilor antifasciste și antidicta-

toriale, subliniind angajamentul poporului român în timpul războiului și după război, și exagerînd importanța Partidului Comunist, relativ restrîns ca număr în acele zile.

3
In această privință putem deasemenea sublinia un alt aspect al escamotării problemei evreiești: absența aproape integrală din manuale a plîngerilor minorității evreiești în România, înainte și în timpul domniei lui Antonescu. După 1950, noile generații nu au avut posibilitatea de a afla despre soarta evreilor din 1938. Aceasta a dat naștere la teorii, concepții și opinii, care purtau tenta neonazismului, care susțineau că evreii din Iași au fost uciși pentru că erau comuniști sau pentru că au făcut semnale avioanelor sovietice; Biserica Ortodoxă Mamă din Chișinău a fost incendiată de evrei în iulie, 1941; evreii din România nu au suferit în timpul războiului, etc. Asemenea "teorii" au fost diseminate cu ușurință, în timp ce noile generații de istorici, în marea lor majoritate, manifestați de antisemitism, nu au realizat consecințele serioase ale unor asemenea doctrine asupra societății românești.

Holocaustul și procesele criminalilor de război români

Curînd după răsturnarea guvernului profascist al lui Antonescu, numeroși scriitori evrei au publicat - în măsura în care li s-a permis - o mulțime de cărți, memorii, jurnale, articole, etc., cu privire la anii holocaustului, referitoare la toate teritoriile românești, ca și la lagărele și ghetourile din Transnistria. Presa română, și în special revistele comuniste și social-democratice, au criticat aspru regimul Antonescu pentru ororile săvîrșite, adesea aducînd informații valoroase cu privire la mecanismele de persecuție și exterminare activate de guvernul

român instaurat la 6 septembrie 1940. Sub impresia ororilor trecut scoase la iveală la procesele criminalilor de război români și de către presă, anumiți oameni de litere români au căutat să găsească explicații pentru evoluția evenimentelor de nuanță fascistă în România și pentru fenomenul antisemit în general, ca și pentru anumite scrieri ideologice care au apărut și care au procedat orientarea către Germania nazistă. Aceste încercări nu s-au transformat într-o analiză profundă a societății românești în anii treizeci sau ai regimurilor legionar fascist și cel al lui Antonescu.

1119
Procesele criminalilor de război români, deși în mod vădit urmăreau să curețe societatea de elementele fasciste, pentru motive pe care le vom prezenta mai departe, nu au dus la o defascizare și denazificare radicală a societății românești. Deși legile nr.50 și 51 din 20 ianuarie 1945, au definit în mod precis termenul de "criminal de război" și crimele comise împotriva populației evreiești, ele nu au inclus pe toți acei ziariști, scriitori, juriști și activiști din partidul lui Cuza, din mișcarea legionară și chiar ai celor două "partide istorice" (Partidul Național-Tărănesc și Partidul Național-Libera), conduse de personalități românești prestigioase cum ar fi I. Maniu și C.I. Brătianu) care susținuseră, predicaseră și diseminaseră otrava antisemitismului. Legea interzicea dreptul celor care fuseseră victime să fie reprezentanți în fața tribunalului, și niciunei organizații evreiești nu i s-a permis să se prezinte ca reclamant civil. Mai mult decât atât, cele două legi nu s-au referit la un număr de crime comise împotriva evreilor.

Sistemul judiciar puneă o problemă complicată și delicată. Organizațiile evreiești au arătat că încă funcționa un

număr de judecători care, în timpul conducerii fasciste și antonesciene, condamnaseră pe evrei la ani de închisoare pentru încălcarea legilor antievreiești (de exemplu - evitarea muncii forțate) și deasemenea un număr de magistrați care sugeraseră și pregătiseră legile antisemite și inițiaseră excluderea colegilor lor evrei din Barou. Evreii nu erau singuri în lupta lor. Lupta pentru puterea politică a influențat Partidul Comunist Român și trupele sovietice ocupante să ducă o campanie "de epurare a administrației de stat de elementele fasciste"⁴. Legea nr.461 din 19 septembrie 1944 cu privire la acțiunea de "epurare" a fost aplicată numai în cazuri izolate și speciale.

18. Epurarea care ar fi îndepărtat din pozițiile lor anumiți funcționari, profesori, judecători și magistrați de orientare fascistă, nu a fost aplicată imediat. La scurt timp după eliberare, birocrăția administrativă românească, indiferent de vederile politice, a sprijinit partidele "istorice" românești, care s-au opus la epurare și s-a opus comuniștilor și social-democraților. Deși guvernul Petru Groza inițiasse o vastă "epurare", în februarie 1946 problema elementelor fasciste în administrație nu fusese încă rezolvată. Unul dintre conducătorii Partidului Național Țărănesc, Emil Hațieganu, a cerut evitarea oricăror amânări în această privință, arătând că "un an reprezintă o perioadă de timp suficientă pentru epurarea administrației de stat de cei responsabili de dezastrul național"⁵. Cu privire la judecători, trebuie să menționăm că la 28 noiembrie 1947, s-a adoptat o lege pentru reorganizarea sistemului judiciar care a fost aplicată numai la 1 martie 1948. Primul ministru a inițiat atunci o "Lege împotriva re-

⁴ "Renașterea noastră", nr.25, 23 februarie 1945.

16. sismului" care a fost adoptată la 6 august 1945, și care a fost privită de evrei ca fiind de o importanță majoră. Acuzațiile complexe și plîngerile individuale ale evreilor, sau formulate de presa evreiască, în majoritatea cazurilor privitoare la drepturile de proprietate, și dorința de a lua în considerație opinia publică tradițională care în mare măsură se manifesta ca antisemită, au dus la includerea în această lege a unui articol care prevedea pedeapsa cu închisoarea a reclamantului în cazul în care judecătorul considera probele insuficiente sau dacă acestea se dovedeau "false, nefondate sau nesincere". Sistemul judiciar, care nu era încă defascizat; teama de condamnare pe considerentul "probelor insuficiente"; tradiționala teamă a evreilor în fața autorităților; mobilitatea evreilor în funcție de masivele emigrări din acei ani; dar mai ales sentimentele antisemite (și în special cele generate de lupta pentru puterea politică între comuniști și forțele naționaliste din jurul regelui) au convins pe mulți evrei români să nu-și prezinte pretențiile.

În 1946, în preajma alegerilor generale, Guvernul Petru Groza - în ciuda dorinței sale sincere de a elimina elementele fasciste - a încercat să demonstreze rivalilor săi politici că nu era prosemit. Social-democrații, partenerii și aliații comuniștilor, au îndrăznit să grăiască adevărul. La 30 august 1946, Teodor Iordăchescu, secretar general al partidului, a explicat precum urmează situația paradoxală creată:

17. "Prezentul guvern, în lupta sa împotriva forțelor reacționare a luat în considerație problema evreiască și o va rezolva. Este totuși adevărat că guvernul nu a făcut încă totul, din cauza cercurilor reacționare care se folosesc de toate ocaziile de a

prezenta guvernul în ochii opiniei publice ca pe un guvern prosemit⁶.

Chiar după semnarea Tratatului de Pace din Paris, unde România, conform articolului 6, se obliga /se angaja/ să pedepsească "indivizii suspectați de crime de război sau de orice alte crime comise împotriva păcii și umanității și persoanele care au ordonat sau participat la asemenea crime", nu toți criminalii de război cunoscuți de populația evreiască din România au fost pedepsiți. Cel mai frapant exemplu este că asasini responsabili de pogromurile de la Iași și Dorohoi, erau liberi la vremea aceea.

Două dintre legile adoptate de Parlamentul român în ajunul Conferinței de Pace - Legile 291 și 207 din 1948 - stipulau urmărirea, printre alții, a celor care "luaseră parte activă în mișcările fasciste extremiste, îndeplinindu-și misiunile sau care jucaseră un rol în oprimarea și persecuția întreprinsă de aparatul de stat".

Trebuie totuși să subliniem că adoptarea acelor legi n-a fost rezultatul dorinței de a pedepsi pe cei vinovați de crime împotriva populației evreiești, ci de dorința de a elimina acele elemente care puteau pune în pericol noul regim comunist.

Pe de altă parte, marea majoritate a proceselor împotriva criminalilor de război români, pentru motive independente de dorința Partidului comunist, nu au dus la reeducarea tinerei generații, defascizarea țării și a opiniei publice și nici la suprimarea antisemitismului sau reprimarea lui în toate aspectele.

La început, criminalii de război români au fost judecați de Curtea Marțială. Totuși, în toamna și iarna anului 1944, ele-

⁶ Renașterea noastră, nr.103, 7 septembrie 1946.

mentele fasciste care conduseseră războiul antisovietic erau încă active în armata română. Nici evreii, nici Partidul Comunist nu s-au bazat pe imparțialitatea judecătorilor militari, mai ales că ei urmau să-i judece pe foștii lor colegi. Urmind modelul sovietic, s-a hotărât - de comun acord cu Ministrul de Justiție comunist, Lucrețiu Pătrășcanu, să se creeze un tribunal special, pentru o mai eficientă urmărire a criminalilor de război. Termenul de Tribunalul Popular deja apăruse în presa românească, în noiembrie 1944, deși această instituție și-a început activitatea în martie 1945, după venirea la putere a guvernului Petru Groza. Noul procuror public /acuzator public/ au preluat sarcina procedurilor de investigație, adunare a probelor, formarea /instruirea/ dosarelor pregătite de poliție și ascultarea martorilor.

Tribunalul Popular a fost instalat în clădirea Tribunalului Penal din București (Strada Regele Ferdinand nr.29). De la bun început, acuzatorii publici au fost confrunțați cu o serie de dificultăți: dosare incomplete și probe insuficiente, chiar când crimele erau bine cunoscute. Problema crucială era lipsa de probe și în special de martori demni de încredere. Mulți dintre evreii care ar fi putut să depună mărturie concluzive împotriva criminalilor se temeau să apară în fața tribunalelor. De exemplu, la procesul colonelului Zlătescu, comandantul lagărului de la Tîrgu Jiu, care avea reputația de a fi fost foarte aspru, 33 din 35 de martori ai acuzării - cea mai mare parte evrei - nu au apărut în instanță și procesul a trebuit să fie amînat. Din aceleași motive, tribunalele nu au fost în stare să-i judece pe criminalii responsabili de execuțiile în masă de la Odessa⁸. Situația de-

⁸ Ibidem, nr.28, 16 martie 1945.

venise atât de grav, încât presa evreiască a lansat apeluri ca "Demascări pe criminalii de război" "O mărturie în instanță este o datorie sfântă", sau "Să nu facem cauză comună cu cei răși!"⁹

Evreii evitau să fie martori la Curtea Martirilor și mai târziu, în fața Tribunalului Popular, din diverse motive, în primul rând de frică, de teama incertitudinilor pe care le rezerva viitorul și din lipsă de încredere în ceea ce privește "imparțialitatea" tribunalelor românești.

De asemenea, mulți martori potențiali erau derutați de campania dusă de organizațiile comuniste evreiești împotriva anumitor straturi burgheze evreiești și împotriva "reacționarilor evrei" "ca și de noul val de antisemitism. Alți evrei, în special foști deportați în Transnistria - care ar fi putut să dea puncte măturii concludente care să acuze numeroși criminali români și soldați care "au excelat" în crimele lor - doreau numai să părăsească România. Multe din persoanele care veniseră din Basa-

rabia și Bucovina nu erau considerate cetățeni români, ca rezultat al legii antisemite din 1938, și astfel că ei nu doreau să apară n fața nicioarei autorități de vreun fel. Zeci de mii de evrei

mureau literalmente de foame, fiindându-se numai la mincare. Tre-buie de asemenea să subliniem că Tribunalul Popular și procurorii publici foloseau un limbaj și expresii adoptate de la sovietici, în conformitate cu indicațiile primite din partea Partidului Co-

munist Român. Ei vorbeau despre "fasciști" români sau de alți fasciști, despre crimele comise de "fasciști" și "nazisți"; totuși, ca termenul de fascist să îi aparut. "Nu toate rețetele vin de la

9 Heneghères noastră, nr. 30, 30 martie 1945.

10 fasciști" a scris un ziarist evreu în februarie 1946¹⁰. Mulți evrei au sperat / că Tribunalul Popular se va ocupa de problema mai largă a antisemitismului românesc și de propagatorii săi în rîndurile mișcării legionare, ca și de factorii care sînt responsabili de popularitatea sa în rîndurile tineretului și intelectualității; deasemenea de cei care au tras profituri din persecuții și de pe urma legislației rasiste și antievreiești. Dar nu acesta a fost scopul real al acestui Tribunal.

Numai o parte dintre aceia care se făcuseră vinovați de crime împotriva evreilor în Basarabia, Bucovina și Transnistria au fost urmăriți, pentru că mulți au fugit în Germania, alții au murit în război, iar alții au dispărut. Totuși, după disoluția Tribunalului Popular, a devenit clar că acesta a ținut să respecte următoarea regulă: cu cît o crimă s-a petrecut mai departe de frontierele românești din 1944, cu atît mai minuțios a fost cazul cercetat și cu atît mai severă a fost sentința¹¹. Explicația este simplă: Uniunea Sovietică cerea pedepsirea celor vinovați de crime pe fostele teritorii românești, și nici chiar cercurile naționaliste tradiționale sau regele nu se puteau opune acestei dorințe. Pe de altă parte, autorii crimelor comise pe teritoriul românesc (exclusiv Basarabia și Bucovina), cum ar fi pogromurile din București, Iași, Sculeni etc. și soldații români care au comis crime în mai largile teritorii ale Bucovinei și Moldovei în timpul retragerii din 1940, nu au fost urmăriți de Tribunalul Popular.

¹⁰ Ibid, 16 februarie 1946.

¹¹ Singura excepție a fost procesul comandanților lagărului de detenție de la Tîrgu Jiu. Acolo, comuniștii români au fost deținuți în timpul războiului, în timp ce comuniștii evrei erau deportați la Vapniarka, în Transnistria.

Trebuie deasemenea să notăm comportamentul criminalilor de război la Tribunal. În afară de Ion Antonescu, care și-a menținut o atitudine demnă și calmă, cei urmăriți de justiție au încercat să se apere cu binecunoscuta explicație că ei nu au făcut decât să îndeplinească ordinele primite. Astfel, generalul Corneliu Calotescu, guvernatorul Bucovinei, responsabil cu deportarea a zeci de mii de evrei și cu jaful bunurilor pe care aceștia le dețineau, "nu a știut, nu și-a amintit, nu a făcut nimic", după cum a relatat într-un ziar zionist, Renașterea noastră, la 3 martie, la 26 mai, la 2 iunie, 1945. Adjutantul său, colonelul Stere Marinescu, care a condus personal execuția și deportarea evreilor din Bucovina, deasemenea, a negat crimele pe care le-a comis. Unele din crimele dezvăluite în fața Tribunalului erau atât de oribile, încât mulți dintre românii care nu luaseră parte la război sau nu s-au aflat în zonele în care au fost comise, cu greu au putut crede că ele s-au petrecut adeva. Acesta a fost cazul crimelor comise de către autoritățile administrative civile și militare (armata și jandarmeria) care au ucis zeci de mii de evrei ucraineni la Odesa și alte zeci de mii de evrei (români și ucraineni) în districtul Golta și în lagărul morții de la Bogdanovka, Domanevka și Acmecețka.

Tribunalul Popular și-a început activitatea la 14 mai 1945 (vezi col.VI, doc.nr.7, p.57-113). Primele procese au fost cele intentate guvernatorului Bucovinei și ajutoarelor sale, comandanților de la Vapniarka și altor criminali de război de rang inferior care au torturat, ucis și jefuit zeci de mii de evrei în Basarabia, Bucovina și Transnistria. Procesele intentate celor vinovați de asasinarea a aproape un sfert de milion de evrei au scos la iveală că omorirea evreilor nu fusese rezultatul vreunei

22
inițiative luate de niște demenți antisemiți ci o atitudine oficială care avea drept scop - după cum a declarat ajutorul de prefect din Golta, Aristide Pădure- "rezolvarea problemei și culturii evreiești". Această politică (vezi volumul VI, doc.7, p.91-92,96-97) a fost aplicată de unități ale armatei române, ale jandarmeriei și chiar de autoritățile civile care au administrat Transnistria, Basarabia și Bucovina, ca și de unele unități special create după modelul unităților naziste "Einsat gruppen", ca eşaloane speciale, ale Serviciului Special Secret. Vom arăta că mulți dintre aceia care s-au făcut vinovați de crime împotriva evreilor au fost judecați și condamnați în absență. În cele șapte luni care s-au scurs între răsturnarea guvernului Antonescu și care au precedat instituirea tribunalului special, sute sau poate chiar mii de criminali majori sau minori au reușit să dispară. Aceasta a devenit posibil datorită luptei care s-a dat între cele trei guverne care au precedat epoca Groza cu privire la instituirea unei legi care să pedepsească pe criminalii de război; lupta României împotriva Germaniei naziste și a Ungariei fasciste, care a costat zeci de mii de vieți românești; haosul administrativ generat în primul rând de lipsa unei delimitări clare a competenței între autoritățile române și cele sovietice de ocupație.

Conducătorii regimului antonescian, miniștrii, ajutoarele lor, directorii generali și mareșalul însuși, au fost aduși la proces la 25 aprilie 1946. Patru dintre capii acestui guvern care fuseseră condamnați la moarte au fost executați. Radu Lecca, Comisarul guvernamental pentru problemele evreiești, deși condamnat la moarte, a fost grațiat și scos din convoiul care mergea spre execuție. Motivele pentru această hotărâre de ultimă oră nu sînt

13
clare nici astăzi. Au fost executați numai Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Ministrul Poliției P.C. Vasiliu și guvernatorul Transnistriei Gheorghe Alexianu. Alte sentințe capitale au fost comutate în pedeapsa cu munca silnică pe viață. Procesul și executarea lui I. Antonescu nu a decurs în mod corect. Intr-adevăr, putem considera procesul său ca un eșec propagandistic și educațional. El a fost judecat cu mare întârziere, la doi ani de la arestarea sa, și numai după ce a fost transferat autorităților sovietice pentru interogatoriu. Între timp, de la arestarea sa până la proces, / multe schimbări s-au petrecut în România. Era rîndul trupelor de ocupație sovietice să aplice regula celor victorioși după ce teritoriul lor fusese devastat de către trupele de ocupație germane și române. Fabricile au fost demontate și transferate în U.R.S.S. ; întreaga flotă, uneletele și mașinile, petrolul, carnea, grînele, mărfurile și toate bunurile au fost confiscate; în plus, România a plătit grele despăgubiri. Comportamentul soldaților sovietici a fost departe de a fi onorabil. Situația economică devenea de nesuportat și inflația a luat asemenea proporții, că regimul lui Antonescu a început deja să apară în ochii multora ca ceva mai bun decît cea mai neagră perioadă din istoria României - după cum era prezentat în presa de stînga. În plus, doi ani consecutivi de secetă produsese moartea prin inaniție în Moldova de nord și centrală, lovind nu numai orașele, dar chiar și satele. Lupta pentru putere între Partidul Comunist, sprijinit de trupele sovietice de ocupație, și forțele naționaliste și rege, luase proporții serioase, ducînd la violențe. Aceasta este atmosfera în care fostul Mareșal a fost repede judecat și executat în mod sumar. Ziaristul evreu american Hal Lehrman, care a vizitat România, a relatat reacția unor români pe care i-a în-

tîlnit la proces: "Bietul Mareşal! De fapt, el a încercat să ne apere împotriva ruşilor!"¹²

x

x x

24
In loc să sprijine introspecţia critică a acelei părţi a societăţii româneşti care a sprijinit extremismul de extremă dreaptă, mişcările naţionaliste şi antisemite, soluţiile finale şi radicale pentru problemele teritoriale unite româneşti, şi, în cele din urmă, alianţa cu Germania nazistă - procesele criminalilor de război romani, din cauza luptei pentru putere şi a rezultatului lor previzibil, datorită prezenţei trupelor sovietice în România, au devenit un câmp de luptă pentru cele două grupări politice.

Evreii, în mod clar interesaţi de pedepsirea criminalilor, au fost aruncaţi în lagărul comunist /au fost asimilaţi cu comuniştii/ pentru că aceasta era singura forţă capabilă să urmărească acelaşi ţel. Minoritatea evreiască se afla pe un teren periculos. Partidul Comunist, care în perioada dintre cele două războaie a fost privit ca un partid antinaţional (pentru că el susţinea renunţarea la teritoriile româneşti, şi în special era de acord cu anexarea Basarabiei de către U.R.S.S.) şi care la încheierea celui de al doilea război mondial era sprijinit de trupele sovietice de ocupaţie, se confrunta în arena politică cu cele două partide "istorice" - forţe reprezentînd România tradiţională şi obiceiurile sale. Pedepsirea criminalilor de război, deci, putea fi interpretată în societatea românească, în funcţie de diversele simpatii politice. Mulţi priveau această acţiune

¹² H. Lehrman, "Ungaria-România; Crimă şi pedeapsă. Pagini dintr-un jurnal de corespondenţe", Comentariu, octombrie 1946, p.331.

ca antinațională, ca o încercare - prin intermediul agenților străini cu ajutorul asistenților lor locali (cum ar fi Ana Pauker, Vasile Luca, etc.) - de răzbunare împotriva militarilor români, care își vărsaseră sîngele pentru eliberarea celor două regiuni anexate de ruși și care intrupau - prin faptele lor de bravură - îndelungata tradiție de opoziție în fața invadatorilor din răsărit, ținînd vie flacăra culturii românești și a spiritului românesc. În vara anului 1947, Partidul Comunist a dizolvat cele două partide "istorice" și a îndrăznit chiar să-l persecute pe I. Maniu (care a murit în închisoare) și pe aliații săi politici. Un accent special s-a pus în acea perioadă pe legăturile dintre conducătorii partidelor "istorice" și Antonescu, stabilindu-se în ochii opiniei publice o legătură între procesul său și procesele criminalilor de război, ceea ce a dus la confuzii și compătimire pentru criminali.

Procesele criminalilor de război români readuseseră în actualitate problema chinuitoare a anexării Basarabiei și Bucovinei de către Uniunea Sovietică. Tribunalul Popular a încercat să ascundă circumstanțele care au dus la pierderea celor două provincii - Ultimatumul sovietic din 1940, etc. - pentru că înșiși judecătorilor li se părea greu să manevreze noțiuni ca nordul Bucovinei, Ucraina și Basarabia ca teritorii străine, locuite de către "moldoveni". Astfel, în loc să analizeze motivele care au făcut România să se alieze cu Germania nazistă, investigațiile și ședințele s-au concentrat asupra acuzațiilor cu privire la pregătirile de război și la alianța cu Hitler, ca și la crimele comise de către administrațiile militare și civile, multe dintre ele îndreptate împotriva evreilor.

În timpul procesului împotriva lui Antonescu și împotriva

colaboratorilor săi cei mai apropiați, cele mai importante capete de acuzație au fost: legislația rasistă, jefuirea evreilor, scoaterea lor din sate, taxele speciale percepute, pogromul din Iași, ordinele de "epurare" din Basarabia și Bucovina, execuțiile din Odessa, deportările evreilor ucraineni către lagărele morții din Transnistria. Conducătorii români nu erau vinovați numai de crime împotriva evreilor; dar restricțiile impuse Tribunalului Popular, imposibilitatea de a se ocupa de problema pierderii Basarabiei și Bucovinei și atitudinea Uniunii Sovietice față de România după pactul încheiat între Ribbentrop și Molotov, transformaseră în ochii multor români procesul administrației Antonescu într-un alt "complot iudaic-comunist".

Conducătorul Partidului Național Liberal, C.I.Brătianu, un martor al apărării în procesul fostului Ministru de Externe în guvernul Goga-Cuza, Istrate Micescu, un cunoscut antisemit, a declarat că: "Evreii pot genera antisemitism prin exagerările lor"¹³.

Unul dintre conducătorii Partidului Tărănesc, Ion Mihailescu, a cerut în mod public ca evreii să se abțină de a mai extrage profituri din situația care le părea favorabilă atunci ca și din "răzbunarea prin denunțuri"¹⁴.

Aceste elemente ajung să explice de ce astăzi nici un studiu cu privire la procesele criminalilor de război români nu a fost publicat în România.

¹³ Renașterea noastră, nr.86, 27 aprilie 1946.

¹⁴ Ibid., nr.79, 13 iunie 1946.

Holocaustul în publicațiile evreiești

Oamenii de litere evrei au fost primii care au descris atitudinea Gărzii de Fier fasciste și a regimului Antonescu față de evrei, incluzând - după posibilități - unele documente și mărturii. Primii pași în această direcție au fost făcuți de ziaristul și scriitorul evreu Marius Mircu¹⁵. Cele trei broșuri publicate în 1945 (Pogromul de la Iași, Pogromurile din Bucovina și Dorohoi și Pogromurile din Basarabia) au, dincolo de valoarea literară, meritul de a fi adunat sute de mărturii, ascultate și notate personal de către scriitor de la supraviețuitorii acestor masacre. În general vorbind, aceste trei broșuri conțin istoria exterminării populației evreiești, Pogromurile din Bucovina și Dorohoi au constituit pentru o lungă perioadă singura sursă de încredere cu privire la micile orașe evreiești din Bucovina. Autorul deasemenea a intenționat să publice trei alte studii cu privire la teroarea din Moldova și Transilvania, și lagărele de muncă și deținere a prizonierilor politici, dar autoritățile nu i-au dat acest drept. Mai mult, mărturiile pe care le-a adunat, care constituie probe autentice ale crimelor românești, au fost cerute de Tribunalul Popular și nu i-au fost restituite niciodată.

O altă lucrare importantă și unică este prima colecție de documente privitoare la soarta evreimii românești, în trei volume, de Matatias Carp, secretarul Uniunii Comunităților Evreiești din 1945 în 1948, sub titlul Cartea Neagră. Intenția lui Carp a fost, în cazul în care este permis, să pună în circulație fie succesiv, fie simultan, alte șase capitole:¹⁶

¹⁵ Vezi Bibliografia

¹⁶ M.Carp, op.cit., vol.II, București, 1948, p.7.

Capitolul I - Măsuri opresive generale

- " III - Evacuări, luări de prizonieri, lagăre, insigna galbenă
- " IV - Munca forțată
- " V - Românizarea (munca, bunuri, organizații economice)
- " VII - Centrul evreiesc din România

El a fost împiedicat să-și termine opera, pentru că el voia să anatameze probleme care contraziceau teoria oficială cu privire la soarta evreilor pe teritoriul românesc.

Pentru un timp, lui M. Carp i s-au acordat avantaje care i-au permis să adune o documentație bogată cu privire la procesele criminalilor de război și la activitatea din timpul războiului desfășurată de organizațiile evreiești. Ca reprezentant al Comunităților Evreiești, el a luat parte la procesele criminalilor de război români, a cooperat cu procurorii români și evrei, cu magistrați ai apărării care pregăteau procesele și a avut acces direct la documentele românești folosite pentru pregătirea rechizitoriilor. El și-a făcut fotocopii sau copii scrise de mână după cele mai importante documente; el a fost poate ultimul evreu căruia i s-a permis să le vadă. Carp a adoptat atitudinea unui cronicar conștient de responsabilitățile sale față de posteritate și s-a bucurat de sprijinul conducătorului evreu W. Filderman. Multe dintre greșelile lui Carp (cum ar fi accentul exagerat pus pe activitatea lui Filderman, excluzând contribuția altor conducători cum au fost rabinul A. Safran, M. Benveniste, A.L. Zissu, etc.) au fost rezultatul subordonării sale de către Filderman.

Din motive privitoare la legile dreptului de autor, colecția de documente pe care o punem noi în circulație nu include documentele care au apărut în cele trei volume editate de M.

Carp (cu singura excepție a mărturiei primarului din Cernăuți, Traian Popovici - vezi vol.III, doc.nr.418, p.461-477). Am reprodus aici numai o mică parte din copiile dactilografiate ale surselor sale, în principal privind soarta evreilor din Basarabia și Ucraina.

M. Carp a adunat nouă dosare de documente, în special rechizitorii și sentințe ale proceselor criminalilor de război români care nu au fost cunoscute pînă astăzi. Aceste documente pot fi găsite în vol.VI, Procese ale Crimelor de Război. Am folosit, deasemenea, documentele adunate și copiate de Carp cu privire la regimul legionar și începutul administrației lui Antonescu, care sînt, deasemenea, incluse în cele nouă volume cunoscute sub numele de "Arhivele Carp". Această arhivă este proprietatea Asociației Mondiale a evreilor originari din Basarabia, care s-a înființat la Tel Aviv, și au avut acces la ea, datorită bunelor oficii ale lui Itzhak Korn, președintele acestei Asociații, care mai tîrziu a donat-o la Yad Vashem.

Celelalte publicații cu privire la Holocaustul în România¹⁷, deși importante în sine, au mai mult valoarea unor note personale. Ele sînt totuși relevante pentru că au fost puse în circulație la scurt timp după acele evenimente dureroase și reînvie o imagine specifică a epocii și a atmosferei, atît de necesare pentru înțelegerea celorlalte documente.

Din nefericire, experiența lui Carp a fost numai un episod izolat și documentarea cu privire la evreimea românească a fost neglijată în totalitate timp de peste cincisprezece ani. Studiul evreilor români s-a centrat în mod natural, în Israel,
17 Vezi Bibliografia

nu numai din cauza emigrării a circa 300.000 de evrei români, dar și datorită interzicerii unui asemenea studiu la nivel academic sau de cercetare în România.

Yad Vashem a selecționat o echipă condusă de dr. Theodor Lavi (Loewenstein) și d-na Dora Litani (Litman), care au pregătit vol. I al Enciclopediei cu privire la comunitățile evreiești, cunoscută sub numele Pinkas Ha'hehillot (Enciclopedia Comunităților). Acesta a fost primul pas în adunarea documentelor și asamblarea colecțiilor în Israel cu privire la evreimea românească. Cea mai importantă colecție este "Arhiva lui W. Filderman", o sursă valoroasă de documente privitoare la organizațiile evreiești din România; atitudinea autorităților românești față de evrei; hărțuirea, pogromurile, evaucările, deportările, etc. și lupta ilegală a conducerii evreiești, care avea drept scop salvarea evreilor din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei de exterminare.

Cel de al doilea volum al lucrării Pinkas He'kehillot a fost pregătit de mine și pentru acest scop am adunat documente din arhivele germane, franțuzești, engleze, americane și, mai târziu, românești.

30
Prezenta colecție de documente este rezultatul întâlnirii în 1980 cu Klarsfelds la procesul trimisului lui Eichman în România, Gustav Richter, în Frankenthal, Republica Federală a Germaniei. Problemele care au târăganat procesul - cum ar fi lipsa de documentație cu privire la evreii din România, lipsa de specialiști în acest domeniu, încercările de a nega Holocaustul în România - ne-au convins că lacunele majore care trebuiesc eliminate primele sînt cele legate de documentația pe care o avem la îndemînă; punerea în circulație a documentelor originale a devenit deci o necesitate urgentă.

Această sarcină putea să fie îndeplinită așa cum trebuie numai de către cineva din generația mea care avea o cunoaștere bună a limbajului românesc și cultură și care în același timp să aibă acces la arhivele din Israel și din întreaga lume. Sugestia lui Klarsfeld a fost acceptată cu recunoștință și munca s-a făcut în mod voluntar și fără nicio remunerație. Colecția care a fost la început concepută ca una în cinci volume, a crescut în timpul celor cinci ani de muncă (1981-1986) până la 11 volume, ca urmare a descoperirii și a posibilității de folosire a unor documente importante din arhivele americane, franceze și germane și, de asemenea, datorită primirii la arhivele de la Yad Vashem a unor documente din Israel și de peste graniță.

Și, de asemenea, Beate și Serge Klarsfeld au acceptat sugestia mea de a include un mare număr de documente, mai mare decât cel acceptat inițial. Totuși, aş sublinia că această colecție conține numai o parte din documentele cu privire la evreii români și România, dintre cele care există la Yad Vashem și într-un număr de arhive din întreaga lume, în special în Statele Unite. În cursul timpului, pe măsură ce alte documente vor deveni disponibile, noi sperăm să îmbogățim seria.

Evreii români în publicațiile românești cu privire la cel de al doilea război mondial

După cum am mai arătat, problema evreiască a fost aproape în întregime ignorată în scrierile istorice românești până la mijlocul decadei anilor '70. Puținele studii și articole cu privire la cel de-al doilea război mondial au evitat aproape complet să se refere la evacuări, execuții și deportări, inițiate de statul român. Această "ignoranță" a evoluat în cursul anilor de la tăcere, la minimalizare și chiar mistificare, ca până la urmă să

se ajungă la falsificarea unor date și evenimente, așa cum s-au petrecut lucrurile în cartea despre pogromul de la Iași, menționată mai înainte aici. În câteva studii cu privire la cel de-al doilea război mondial care au fost puse în circulație imediat după război, așa cum a fost, de exemplu, manualul de istorie pentru liceu editat de Mihai Roller, un istoric format de partid (și evreu), care a trasat direcții pentru istoriografia românească pentru aproape un deceniu - scarta evreilor este rezumată în câteva rânduri, în timp ce Holocaustul ca subiect nici nu există¹⁸.

Punctul de vedere al lui Roller reflecta directivele partidului cu privire la atitudinea față de problema evreiască. Orice istoric care a publicat la vremea aceea, a tratat acest subiect ca fiind de importanță secundară, întotdeauna legându-l de pătrunderea naziștilor în România și încercând să minimalizeze importanța curentului local antisemit și cooperarea românească în crimele puse la cale împotriva evreilor.

În timpul decadelor anilor '60, deși numărul studiilor cu privire la istoria României între cele două războaie mondiale și în timpul celui de-al doilea război mondial a crescut, capitolul cu privire la participarea României la război cu Germania nazistă împotriva aliaților era încă scurt, și deci atenția acordată problemei evreiești era minoră. Cu o singură excepție, articolele și puținele rânduri referitoare la Holocaust se mențineau în maniera stabilită în anii '50.

În general, o analiză serioasă a puținelor propoziții sau note cu privire la acest subiect scoate la iveală anumite evo

¹⁸ Istoria R.P.R., Manual pentru învățământul mediu, Ed. M. Roller, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1952.

32
luții de atitudine și chiar un număr de inovații. În plus față de obișnuitele noțiuni stereotipe ale anilor '50 cu privire la autorii "exceselor" antisemite, se presupune că românii suferiseră mai mult din cauza crimelor comise împotriva poporului român de către naziști. Naziștii erau întotdeauna inițiatorii crimelor, rolul românilor fiind întotdeauna secundar. Încet, încet istoricii români au început să se apropie de subiectul "tabu", deși cu mare grijă: participarea României la cel de-al doilea război mondial, deși ei au continuat să-și concentreze atenția asupra contribuției României la războiul antihitlerist la începutul evenimentelor de la 23 august 1944¹⁹.

Conferința rostită de generalul Gh. Zaharia la Congresul Istoric Internațional al Rezistenței Europene la Karlovy Vary²⁰, în septembrie 1963, merită o considerație specială din punctul nostru de vedere. Generalul Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, un specialist reputat în problemele celui de al doilea război mondial, cu o pregătire largă și având acces la principalele arhive românești, trage concluzia că victimele (teroarei fasciste în România din 1940 până în 1944) au fost în primul rând militanții Partidului Comunist, politicienii antifasciști notabili și populația evreiască - aceștia din urmă în special în vara anului 1941.

Victimele rebeliunii legionare, în conformitate cu datele prezentate de generalul Zaharia, au fost "374 cetățeni asassinați ... și 380 grav răniți"²¹.

19 I. Popescu-Puțuri, Gh. Zaharia, M. Goldberger, N. N. Constanținescu, N. Copciu, România în timpul celui de-al doilea război mondial, București, 1964.

20 Gh. Zaharia, Câteva date cu privire la teroarea fascistă în România, 1940-1944, Ibid., p. 57-58.

21 Ibidem, p. 42.

În Iași, "mii de evrei au fost urmăriți pe străzi, spe-
riați în casele lor, scoși din ascunzători și înghesuiți în anu-
nite incinte de către patrulele militare germane și membri ai
Gărilor de Fier. Unii dintre cei arestați au fost executați chiar
în casele lor sau pe drumul către postul de poliție; alții au
fost împușcați în curtea casei; alții au fost încolonați în cor-
voaie numite "trenurile morții". În zilele pogromului (27-30
iunie 1941) și în trenurile morții au murit peste 8.000 de oameni"²².

Era pentru prima oară când istoricii români dezvăluiau
existența unor rapoarte secrete care estimau numărul victimelor
evrei din Iași la 8.000, un număr apropiat de cel invocat de
Comunitatea Evreiască din Iași - 10.000-12.000.

Eliminând evreii din teritoriile recăpătate de România
(Basarabia și Nordul Bucovinei) și evitând să menționeze orice
deportare sau exterminare în acele regiuni, Zaharia admite că
aproximativ 38.000 de evrei au fost deportați din districtul
Dorohoi și din sudul Bucovinei, "din care mare parte au pierit"²³.
(În 1981 numărul deportaților admiși de istoricii români a

²² Zaharia face referința la rapoartele Poliției și ale Serviciu-
lui Secret Special trimise Ministerului de Interne și lui I.
Antonescu care confirmă uciderea evreilor în timpul pogromului
din Iași (vezi col.X, doc.nr.180, p.473). Vezi nota că Gh.Za-
haria a menținut numărul de 8.000 de victime la Iași în ciuda
publicațiilor pseudo-științifice care și-au făcut apariția de
atunci încolo (vezi "6 septembrie 1940-23 august 1944; Anii cei
mai întunecați (septembrie 6 1940 - august 23 1944) în Magazin
istoric, anul VIII, 7 iulie 1974, p.26. Kerețki și Covaci
decrease numărul la 3.233 (op.cit., p.105) în timp ce N.Minei
declară în prefața la acea carte că a fost un număr de 2.000
de evrei uciși, citind președintele Ceaușescu drept sursă.

²³ Ibid., p.50.

crescut la 43.000)²⁴.

34
Studiul generalului Zaharia constituie o sursă unică (vezi vol.VIII, doc.nr.7, p.49) împreună cu procesele criminelor de război români (vezi vol.V, doc.nr.242, p.541) cu privire la deportarea și exterminarea altei categorii de "untermenschen", țiganii români: "hărțuirile fasciste bazate pe discriminări rasiale au inclus deportarea unui număr de 26.000 de țigani în lagărele de concentrare; din acest număr, 6-8.000 au fost masacrați, în timp ce peste 3.000 au murit de foame și frig, și datorită condițiilor de trai inumane"²⁵.

Deși nordul Transilvaniei a căzut sub autoritatea ungară în septembrie 1940, studiul descrie persecuțiile, deportările și exterminările a 150.000 de evrei din această regiune, comise de regimul horthyst. În 1969, o scurtă istorie a României a fost scoasă de un grup de istorici majori români²⁶. Deși publicată la un deceniu și jumătate după manualul Roller, ea nu aducea nici o informație suplimentară cu privire la soarta evreilor sub administrația Antonescu. Ea numai menționează pogromul din Iași, unde "peste două mii de oameni, în mare majoritate evrei, au fost uciși"²⁷.

Execuțiile în masă și deportările din Basarabia și Bucovina nici nu sînt menționate, în timp ce Transnistria apare ca o regiune cu "lagăre de muncă" unde "mulți cetățeni au fost omo-

24 D. Tuțui: Regimul forței de muncă în România în anii războiului hitlerist 1941-1944" în Revista de istorie, vol.XXXIV, nr.12, 1981, p.8.

25 Se face referire la Arhivele Ministerului de Interne.

26 Istoria României, ed.M.Constantinescu, C.Constantin Daicoviciu, S.Pascu, etc. al., Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.

27 Ibid., p.527.

rîți, indiferent de naționalitate, cei mai mulți dintre ei fiind evrei"²⁸.

35
Evreii nu au fost menționați ca victime ale pogromului din București, din ianuarie 1941, cînd legionarii au omorît 120 de evrei; totuși, se face referință "la numeroase asasinate - comise împotriva populației civile, ofițeri și soldați". Fotografia făcută în timpul pogromului și reprodusă de către autorii acestei cărți nu specifică dacă trupurile din imagine au fost acelea ale evreilor uciși de către legionari²⁹.

La sfîrșitul anilor '70, istoriografia românească s-a schimbat în ceea ce privește problema evreiască, datorită unei decizii de partid care a permis și chiar a încurajat cercetarea problematicii legată de aceea perioadă.

Primul pas s-a făcut în 1975, și nu accidental, de către Marin Preda, în romanul său Delirul, editat de Cartea Românească. Acolo autorul a făcut încercarea de a reabilita parțial pe dictatorul Antonescu, subliniind circumstanțele în care acesta a trebuit să ucidă și să acționeze, mai ales după pierderea Basarabiei și a Bucovinei, în favoarea U.R.S.S. Forma literară a cărții i-a permis lui Preda să-i prezinte pe eroii săi reprezentativi. Nu întîmplător, în aceeași perioadă a fost retipărită broșura lui Karețki și Covaci.

Perioada dintre 1978 și 1983 a fost martora formulării principalelor principii conform cărora urma să fie tratată problema evreilor în publicațiile românești, cu privire la situația evreilor români în timpul celui de-al doilea război mondial:

1. Să se neghe existența oricărui proiect românesc premeditat de "epurare" a Basarabiei și Bucovinei de evrei;

28 Ibid.

29 Istoria României, p.530.

2. Să se absolve pe cât posibil armata și autoritățile românești, inclusiv I. Antonescu, de crime premeditate împotriva evreilor;

3. Să se prezinte pogromul de la Iași - o crimă ce nu putea fi ignorată - ca rezultat al conspirației locale între naziști și elementele decadente, în special legionari (deși la vremea aceea partidul lor fusese desființat și scos în afara legii) și astfel să se absolve autoritățile centrale de pregătirea minuțioasă a pogromului, pentru a reduce cât mai mult numărul victimelor. Numărul de 500 de "evrei comuniști" - care a fost anunțat de Antonescu după pogrom - este baza pentru aceste date.

4. Să se evite zonele Basarabia și Bucovina când se discută despre Holocaust, pentru că acum ele sînt în afara granițelor României;

5. Să se sublinieze crimele comise de unguri împotriva evreilor locali din nordul Transilvaniei, deși acel teritoriu nu era sub suveranitatea României la vremea aceea;

6. Să se sublinieze suferințele românilor în timpul războiului, care să ducă la concluzia că cele două populații au împărtășit o soartă comună;

7. Să se pună sub semnul întrebării legitimitatea proceselor intentate criminalilor de război români.

Un eveniment care a avut loc în 1982 a modificat tratarea problemei evreiești în istoria românească de către istoricii români. După doi ani de negocieri, Yad Vashem - autoritatea centrală evreiască pentru istoria Holocaustului, responsabilă cu păstrarea memoriei evreilor omorîți de către naziști și

și ajutoarele lor - a sennat o înțelegere de cooperare științifică cu Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Intilnirile și cele trei simpozioane organizate pînă astăzi de către istorici români și israeliți au contribuit la o mai largă înțelegere de ambele părți a tragediei poporului evreu, pe de o parte și a sorții specifice a românilor în timpul celui de al doilea război mondial, pe de altă parte.

Pentru prima oară istoricii români s-au referit exclusiv la soarta evreilor români în timpul Holocaustului (vezi vol.X, doc.nr.181, 182, 183). Deși în cea mai mare parte aceste lucrări nu au venit cu descoperiri senzaționale sau cu analize amănunțite cu privire la evreii de pe teritoriile românești, ele indicau totuși că istoriografia românească nu mai putea să ignore relațiile româno-evreiești din timpul războiului. (Această schimbare a coincis - accidental sau nu - cu inițierea unor numeroase cercetări cu privire la România în timpul perioadei de colaborare cu Germania nazistă, unele dintre ele incluzînd referințe la soarta evreilor). Aceste lucrări au fost numai șapirografiate și este păcat că după trei ani de la apariție ele nu au fost încă publicate în revistele istorice. Este interesant de observat explicația în această privință dată de doi cercetători importanți ai Institutului - Gh. Zaharia și N. Copoiu:

"În conformitate cu concepția generală a istoriografiei românești, israeliții ca și celelalte naționalități care trăiesc pe teritoriul României, au fost încorporați în istoria națiunii române"³⁰.

³⁰ G. Zaharia, N. Copoiu, "Problema situației evreilor din România în timpul anilor 1938-1944, în istoriografia românească", 1983, șapirografiat, p.2.

Autorii acestei lucrări nu par tulburați de faptul că evreii români au fost într-adevăr excluși din societatea românească în timpul administrației Antonescu. Dimpotrivă, ei continuă să pretindă că românii au împărtășit aceeași soartă cu evreii:

38
"Germania hitleristă privea pe români și pe evrei în același fel, pînă la un punct. Încă înainte ca membrii populației evreiești din România să cadă victimă Gestapo-ului, poporul român cunoscuse asemenea victime. Deși poporul român - spre deosebire de populația evreiască - nu fusese niciodată în fața "soluției finale", viitorul desemnat de Hitler pentru el era întunecat și statul român ar fi devenit colonia agrară a Germaniei industrializate."³¹.

Ei au ajuns la concluzia că evreii români aveau o situație specială în România, deoarece:

"Statul român, chiar dacă era aliat cu Germania nazistă, trebuind să tolereze pe teritoriul său trupele germane și în special serviciile germane, era - dacă comparăm cu ceea ce s-a petrecut în acel timp în alte țări - "o cază" de supraviețuire pentru populația evreiască. A fost singura țară aliată cu Hitler în care soluția finală nu a fost aplicată"³².

Ignorînd în mod deliberat deportarea și împușcarea evreilor în Basarabia și Bucovina, autorii au uitat, de asemenea, de Bulgaria, unde evreii au fost pe de-a întregul scutiți, de asemenea lucruri. Totuși, acest studiu și acelea care urmează, includ unele date care parțial admit validitatea aserțiunilor făcute de istoricii israeliți; ele admit moartea a aproximativ 5000 de evrei în Basarabia și nordul Bucovinei „în timpul bătă-

31 G. Zaharia, E. Copoin, op.cit., p.3.

32 Ibid., p.5.

39
liilor" de la începutul războiului. (Numărul evreilor uciși la vremea aceea în realitate se cifrează la 150.000). Ei admit de asemenea, existența lagărelor de concentrare organizate de autoritățile românești în Basarabia și nordul Bucovinei, în care au fost internați 40.000 de evrei (în realitate peste 64.000 numai în lagărele din Basarabia, excluzând ghetoul de la Cernăuți; vezi vol.V, doc.nr.68, p.74). Mai departe, cei doi istorici români se referă la "organizarea" în partea cealaltă a Nistrului de lagăre pentru deportații din Basarabia și Bucovina, unde au fost deținuți 118.000 evrei din 1942 și 1943 (numărul adevărat fiind de peste 150.000). În conformitate cu aceeași sursă, 50.000 din acei evrei au supraviețuit până la 1 septembrie 1943, în timp ce 60.000 au fost omorâți de către "naziști", exterminați de către "Gestapo" sau au murit pur și simplu din cauza epidemiilor și lipsa de ajutor medical și profilactic. (Autorii uită să menționeze intenția administratorilor lui Antonescu de a extermina evreii prin deportări și, de asemenea, în lagărele morții de la Bogdanovka, Acmețetka și Domanovka, unde românii au omorât zeci de mii de evrei români și ucraineni - vezi vol.VI, doc.nr.7).

Cercetarea prezentată la simpozionul din iunie, 1983 de Calafeteanu și M. Covaci, constituie un pas înainte în admiterea existenței Holocaustului pe teritoriul românesc³³.

Deși autorii nu au admis existența unui proiect românesc premeditat de "curățire a țării" de evreii din Basarabia și Bucovina (vezi vol.V, doc.nr.2, p.2.); deși ei dau întreaga vină pe trupele germane și pe naziști, ei totuși ridică numărul de

33 I. Calafeteanu, M. Covaci - Situația evreilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria din 1941 până în 1944, București, iunie, 1983.

40 deportați în Transnistria, din Basarabia nordul Bucovinei, la 64.176³⁴ și admit, de asemenea, existența pe acest teritoriu, la 1 septembrie 1941, a 103.450-132.137 de evrei, ceea ce indirect ridică numărul deportaților. Noutatea rezidă în încercarea de a explica dispariția unui număr de 150.000 de evrei, într-adevăr omorâți în Basarabia, în interval de două luni, pretinzând că o parte din ei "au fost deportați de către autoritățile sovietice", "înrolați în armata sovietică" (aproximativ 8.000-10.000 evrei) și "retrași odată cu trupele sovietice". Se spune, de asemenea, în studiu că un mare număr de evrei "au murit, în iulie-august, în timpul operațiunilor militare, în convoaiele de transport, în lagărele de concentrare, etc."³⁵. Și, în cele din urmă, autorii admit deportarea a 113.746 evrei în Transnistria, simultan crescând cifra generală a victimelor evreiești, aproximând estimările istoricilor evrei. Ei, de asemenea, admit că moartea deportaților a fost cauzată de indiferența totală a autorităților antonesciene cu privire la soarta lor, susținând totuși că lipsa de mîn care s-a datorat și "abuzurilor comise de unii reprezentanți ai autorităților care au deturnat fondurile destinate pentru întreținerea evreilor deportați"³⁶. Nici o sursă evreiască nu a menționat existența unor asemenea fonduri alocate de autoritățile românești pentru întreținerea evreilor. Autorii, de asemenea, admit "excese criminale ale gărzilor de supraveghere"; aceste "excese" însemnând în fapt împușcarea evreilor. Pentru prima oară ei menționează crimele colaboratorilor locali ucraineni care i-au servit pe germani, deși ei nu i-au numit ucraineni.

34. Ibid., p.8.

35. Ibid., p.8-9.

36. Ibid., p.13.

În general, această lucrare se apropie în mod sensibil de diversele opinii ale istoricilor israeliți și români cu privire la dimensiunile Holocaustului pe teritoriul românesc, deși ea nu îndrăznește să admită caracterul criminal al regimului fascist român.

11/
Ultima dintre cele trei lucrări³⁷, care este în același timp și cea mai cuprinzătoare, încearcă să se ocupe într-un mod mai deschis de problema evreiască în timpul dictaturii "militare-fasciste" a lui Antonescu. Trebuie să notăm aici că problema evreiască a permis celor doi istorici - cel puțin în studiul acesta - să revadă evenimentele care au susținut alianța României cu Germania nazistă, într-o lumină mai apropiată de realitatea istorică, fără a plăti tributul obișnuit clișeelelor care au îngreunat libertatea de gândire a istoricilor români în anii precedenți. Deși lucrarea se referă în exclusivitate la evrei și la situația lor, la cei care rămăseseră în 1940 sub autoritate românească în limitele ei teritoriale, ea totuși include date și concluzii care, cu un deceniu sau două în urmă, păreau de neconceput. Astfel, autorii admit că:

"primele victime evreiești au căzut la începutul verii lui 1940, când administrația românească și trupele s-au retras din Basarabia, nordul Bucovinei și din zone care înconjoară aceste regiuni"³⁸.

Deși niciodată nu s-a spus cine i-a omorât pe acei evrei, această remarcă admite afirmația pe care istoricii israeliți o
37 I. Calafeteanu, A. Simion: "Situația evreilor care trăiau în limitele statului român în timpul anilor dictaturii militare-fasciste", București, iunie, 1983, tipărit, grafic.
38 I. Calafeteanu, A. Simion, op.cit., p.3.

făcuseră cu ani în urmă: că împuşcarea evreilor în România a început înainte de alianţa cu Germania nazistă şi instalarea dictaturii fasciste, armata română fiind folosită (aşa cum se va întâmpla şi un an mai târziu) la executarea evreilor, un rezultat al deceniilor de ură antisemită cultivată de instigări şi politica dusă de guvernele româneşti.

Numărul evreilor victime din vara anului 1940 până în ianuarie 1941 este - în conformitate cu cei doi autori - mai apropiat de cel dat de sursele evreieşti.

42 Pogromul din Iaşi este din nou prezentat ca o acţiune nazistă, rezultând din proiectul de a "rezolva" problema evreiască, şi cifrele se bazează pe comunicatul lui Antonescu din iulie 1941 (500 de evrei împuşcaţi) cu adăugarea unui număr de 1.198 şi 1.411 evrei asfixiaţi în cele două trenuri ale morţii - cifre care nu pot fi nici negate nici ascunse. În plus, înafară de germani, se aflau în rândurile ucigaşilor:

... "un număr de membri ai Gărzii de Fier şi alte elemente declasate. Pe de altă parte, locuitorii şi autorităţile din Iaşi au reacţionat imediat şi în mare număr. Cu riscul vieţii lor ei au încercat să oprească dezordinea, să apere şi să-i ascundă pe evrei. Acţiunile autorităţilor româneşti locale au avut drept scop reducerea cel puţin a proporţiilor masacrelor, şi ele au salvat uneori vieţile multor evrei. Eforturile lor în această direcţie sînt menţionate cu recunoştinţă de Revista Cultului Mozaic..."

Această aserţiune nefondată de nici un document sau mărturie, constituie totuşi un pas înainte, dacă se compară cu ideile exprimate în Zile însingurate la Iaşi, care afirmă că "autorităţile locale au decis să evacueze evreii în trenuri pentru ... a-i salva de furia germană"³⁹.

³⁹ A. Kereşki, M. Covaci, op.cit., p.83.

43
Studiul lui Calafeteanu și al lui Simion este primul care include un capitol cu privire la "Legislația antisemită în România", admitând că legislația a început să se manifeste în vara anului 1940. Autorii studiului au considerat suficient să citeze în detaliu diverse paragrafe din legile antisemite, lăsând loc înțelegerii că multe dintre aceste legi apărau unele drepturi ale evreilor, ca "o categorie de cetățeni secundară". Intr-adevăr, regimul lui Antonescu nu a respectat propriile sale legi când a fost vorba de evrei și aceasta a avut repercusiuni atât negative cât și pozitive asupra populației evreiești. Totuși, regimul și societatea românească și-a păstrat toate "drepturile" care le impunea evreilor, cum ar fi: munca forțată, românizarea, taxele speciale, excluderea din anumite profesii și poziții sociale, etc., exploatându-i și extorcându-i de ultimul ban. Acest articol este totuși progresist, pentru că el admite existența unor probleme cum ar fi "regimul muncii obligatorii, problema învățămîntului evreilor" etc.

Articolul ajunge la concluzii care reflectă ideologia conducerii politice românești în ceea ce privește soarta evreilor sub dictatura militaro-fascistă, o linie care nu coincide întotdeauna cu realitatea istorică și documentele incluse în prezenta serie și mărturiile contemporanilor.

Este totuși adevărat că evreii din Regat și din sudul Transilvaniei - aproximativ 300.000 oameni - fuseseră salvați de regimul lui Antonescu, după ce acesta a oscilat timp de luni de zile între îndeplinirea planurilor naziștilor și respingerea lor. Dar nu este nici urmă de adevăr în afirmația că regimul lui Antonescu "a exclus genocidul și că a conținut numai un antise-

antision moderat⁴⁰. La fel, nu se poate afirma că în România "as-
răzii nu au putut găsi mulți complici gata să-i ajute în orga-
nizarea deportărilor și exterminărilor evreilor sau al altor
acțiuni genocide⁴¹". Regimul Antonescu avuase planurile sale
proprii cu privire la genocidul din Basarabia și Bucovina și al
altor la dispoziție Transnistrie, cu propriile sale lagăre și
ghetouri, prin exterminarea cu metode românești, fără camere
de cazare, captivitate și selecții, dar cu mijloace la fel de efice-
cace. Butele de mortinte colective care abundă în câmpiile din
acea parte a Ucrainei populate de români Transnistrie, probează
această afirmație. Crimele nu au fost comise de "complici" in-
dividuali români, ci de întreg aparatul: armata română, jandar-
merie, poliție, autorități civile - prefecturi, consilii munici-
pale, tribunale. Filozoful marxist român Lucreția Pătrășcanu
a recunoscut aceasta când a încercat să găsească un răspuns la
întrebarea:

"Cine este responsabil de crimele și atrocitățile anti-
semitice? De ani de zile opinia publică românească a fost otrăvi-
tă de campanii de presă infame antisemite. Minciuna, calomnia,
falsurile și cea mai deșănțată demagogie s-au folosit, de ase-
nece, în egală măsură... Inul și înșelămintelorul pîr de
atrocități antisemite din ultimii ani va rămîne ca o acuzație
permanente și puternică împotriva regimului care le-a patronat.
De la crimele individuale și colective comise de legionari, s-a
făcut trecerea la exterminarea masivă, metodică și sistematică
a populației evreiești; s-a ajuns la pogromurile oficiale făcute
de soldați și de autoritățile de stat. Ei condamnau la moarte
ad. I. Calafeteanu, A. I. Ionescu, p. 53.

41 Ibid., p. 435. Autorii admit numai că "... au existat, de ase-
menea, unele acte de violență în această provincie".

prin infometare și frig mii și zeci de mii de bărbați, femei și copii deportați în mijlocul iernii peste Nistru, în zone total nelocuite. Când toate crimele comise în Moldova și peste Prut după iunie 1941 vor fi știute, când miile de execuții fără judecată ale oamenilor, a căror unică criză era de se fi născut evrei, vor fi revelate, când toate aceste crime vor fi judecate, atunci nu numai dictatura care le-a ordonat, nu numai aceia care le-au comis, ci și regimul - în numele căruia au acționat - va trebui să răspundă... Valul de sânge și masacre care a invadat țara în ultimii doi ani ca rezultat al stîrnirii bestialității unei na-
p.45 țiuni, a transformat mii și mii de soldați, jandarmi și funcționari civili în ucigași pur și simplu, în vulgari criminali, incendiatori și tâlhari calificați, care măcelăreau o populație lipsită de apărare"⁴².

Istoricii români și aceia care au pus bazele cercetării și prezentării lor, admit cu greutate dimensiunile și caracterul premeditat al crimelor comise împotriva concetățenilor lor evrei. Aceasta se poate explica prin necesitatea de a concentra asupra tragicei istorii a țării lor, prinsă în cleștele marilor puteri, și asupra celor două țări vecine care așteptau momentul favorabil pentru a dezaembra România. În comparație cu marea nedreptate care s-a făcut României - ultimatumul sovietic urmat de pierderea Basarabiei și nordului Bucovinei, care a marcat începutul dezmembrării țării; Dictatul de la Viena și pierderea nordului Transilvaniei; imposibilitatea aliaților occidentali - Anglia și Franța - de a garanta independența României și integritatea ei teritorială; apropierea necesară de Germania nazistă pentru a evita să împărtășească soarta Poloniei, o apropiere care a

⁴² I. Pătrășcanu, Probleme de bază ale României, ediția a doua, București, 1945, p.209-212.

avut drept rezultat jefuirea bogățiilor României de către naziști și intrarea ei, pentru prima oară în istorie, într-un război de cucerire; faptul că ea a avut de plătit de două ori cu sute de mii de vieți tinere și bogății naturale pentru teritoriile care-i aparțineau în mod natural; și pierderea, pentru a doua oară, a Basarabiei și Bucovinei; comparat cu toate acestea, problema evreiască apare românilor ca o altă amintire neplăcută a anilor de criză când statul lor național a fost amenințat cu dezmembrarea totală.

46
Experiința româno-evreiască n-a fost cel mai dureros episod al perioadei de Holocaust. Timp de sute de ani evreii au coexistat cu românii, popor oșpătesc, îndurînd numai erupțiile antisemite care erau inevitabile în Europa Răsăriteană. Pînă la începutul anilor '30, mișcările autohtone antisemite reprezentau numai o forță minoră a scenei politice românești. Ascensiunea naziștilor și concesiile făcute Germaniei de către puterile occidentale au alimentat o puternică flacără antisemită în România, dînd acestor mișcări respectabilitatea și dreptul de a clama că ele pot "stăpîni problema evreiască".

Alianța inevitabilă cu Germania a dat naștere la crime împotriva evreilor români din Basarabia, Bucovina și din districtul Dorohoi, și, de asemenea, la implementarea proiectelor locale antisemite - rezultatul deceniilor de antisemitism.

Totuși, chiar și în aceste circumstanțe, România nu a atins niciodată stadiul final, și a răspuns în mod clar NU la cererea naziștilor de a livra 300.000 de evrei pentru cuptoarele de la Belzec. Așa cum participarea României la distrugerea po-

porului evreu poate fi considerată un capitol negru din istoria românească, salvarea celor 300.000 de evrei reprezintă poate cea mai nobilă pagină a ei.

Concluzie: aceasta este munca individuală a unui singur om și de aceea ea este purtătoarea calităților și defectelor unei asemenea întreprinderi.

Jean Ancel

Ierusalim 25 septembrie 1986